

Bernhard Dietrich Haage, Středověká alchymie. Od Zósima k Paracelsovi,

Praha: Vyšehrad 2001, 214 s.

Alchymie patří mezi nesnadno uchopitelné fenomény. Je to dáno už tím, že se neváže k jedinému náboženskému systému a že se během vrstvení do konkrétních kulturních tradic dokáže dynamicky proměňovat. K tomu se drží problém, že nelze dost dobře spojit alchymisty (dokonce ani alchymisty jedné epochy) do jediné, byť pestré skupiny, která by se držela jistého poměrně jednotného a koherentního světónázoru. Navíc alchymie nabývala mnoha forem; např. mezi rudolfínskou a helénistickou alchymii existuje jistá kontinuita, příliš zřetelná, než abychom mohli tyto dva póly zcela oddělit a prohlásit za naprosto nesouměřitelné a postrádající dějinné propojení, na druhou stranu jsou ale příliš odlišné, než abychom z nich zobecněním utvářeli nějaký ideální typ. Tím však složitost tématu není ani zdaleka vyčerpána. Další diferenciaci již tak velmi různorodého a interpretačně mimořádně složitého materiálu zapřičiňuje skutečnost, že Hermova věda byla a je oblastí, o kterou projevovaly a projevují zájem různé disciplíny a myšlenkové proudy, jež přistupují k alchymii ze svých vlastních specifických pozic. Alchymie má nesporně své důležité místo v dějinách chemie, ale rovněž si na ni mohou činit nárok dějiny filozofie; zasahuje i do „fyziky“ (ve středověkém smyslu slova) a podle mnohých je též významným pramenem k poznání procesů probíhajících na hlubinných úrovních *psyché*. K alchymickému dědictví se rovněž hlásí rozsáhlá esoterická literatura. A bezpochyby k ní má co říci i religionistika.

Haagova kniha se neomezuje na pohled religionistický. Haage vnímá středověkou alchymii zcela obecně jako kulturní jev a usiluje především o její deskriptivní, velmi zhuštěné zmapování. Vzhledem ke kořenům a odkazu středověké alchymie je pochopitelné, že se nevyhýbá přesahům jak do období helénismu, tak do novověku.

Kniha je přehledně členěná a kompozičně velmi dobře zvládnutá. Dílo je opatřeno rejstříkem, rozsáhlým poznámkovým aparátem a seznamem užitých pramenů i sekundární literatury. Hutný text doplňují četné citace z alchymistických děl a bohatá obrazová dokumentace. Obrazové vyjádření je pro alchymii středověké Evropy velmi příznačné, v alchymických dílech daleko přesahuje rámec pouhé snahy o názornost a lze jedině uvítat, že mu Haage poskytl tolik prostoru. Kvalitní překlad původního vydání (*Alchemie im Mittelalter: Ideen und Bilder – von Zosimos bis Paracelsus*, Düsseldorf – Zürich: Artemis – Winkler 2000) odpovídá velmi dobrému standardu, jímž je nakladatelství Vyšehrad známé.

Kniha začíná obecným úvodem do základních alchymických pojmů a představ, v jehož rámci se autor pokouší o otevření, a přitom nikoli neurčité a banální vymezení pojmu alchymie. V této úvodní části také Haage čtenáře seznamuje se základní literaturou, která určovala tvářnost středověké alchymie. Poté se vrací ke kořenům alchymie v helénistickém Egyptě. Letmo se dotýká i byzantské alchymie, zejména se však zabývá racionálně-praktickými i mysticko-alegorickými podobami, jichž nabývala alchymie arabská, která přímo ovlivnila vznik alchymie evropského středověku, k níž autor vzápětí přechází.

Haage chce dát slovo hlavně samotným alchymistům (s. 10). V návaznosti na toto předsevzetí čtenáři nabízí především spolehlivý faktografický úvod do vývoje alchymického myšlení, což ale neznamená, že by zůstal u ryze deskriptivního přístupu a že by rezignoval na snahu o výklad alchymistických idejí.

O alchymii Haage píše, jak již bylo řečeno, zejména jako o součásti kulturních dějin. Přesto neopomíjí ani chemické a technologické, praktické roviny alchymie, v jejichž podhodnocování spočívá chyba mnohých, často jungovskou interpretací ovlivněných koncepcí.

Tyto dvě navzájem neoddělitelné spojení tváře alchymie, praktická a teoretická, nejsou jediným vnitřním rozrůzněním helénistické, arabské a posléze křesťanské alchymie. Neméně důležité je autorovo po-

zorné rozlišování exoterické větve, svázané spíše s filozofickými spekulacemi o živlech, se středověkou „fyzikou“ a s aristotelským dědictvím, a větve esoterické, respektive obecněji a přesněji řečeno metaforicko-algorické (s. 9, 42), která má blízko mj. k hermetickému odkazu.

Autor klade oprávněný důraz na skutečnost, že prakticky orientovaní alchymisté neusilovali pouze o výrobu kamene mudrců (*lapis philosophorum*), popřípadě v pokleslejší podobě alchymického Díla o výrobu obyčejného zlata, nýbrž že od svých arabských kolegů převzali rovněž zájem o výrobu všeléku (s. 9, 145). Pro religionistu je podstatná zejména skutečnost, že obě tyto snahy – *lapis* i *panacea* – měly také svou duchovní rovinu, spjatou s představou paralelní proměny (transmutace) samotného alchymisty, jeho vnitřního očistění od dědičného hříchu, duchovního vyléčení, dosažení vyššího stavu duše, přiblížení se Formě forem (Bohu) a dosažení spásy. C. G. Jung právem poukázal na četné paralely mezi představou Kamene mudrců a křesťanskou soteriologií; tím, čím je pro lidskou duši Kristus, je pro hmotu *lapis philosophorum*. Kámen mudrců vykupuje hmotu ze stavu nečistoty a utrpení a zušlechťuje ji až k dosažení dokonalé formy.

Alchymie podle autorova mínění vyrůstá z kořene „živeného helénistickou synkretickou touhou po spáse, která se odráží také v gnózi, novoplatonismu a v *Corpus Hermeticum*“ (s. 30). K tomu lze doplnit, že alchymie se v nejobecnější rovině snaží stejně jako gnóze převést nedokonalé na dokonalé skrze očišťování, ale spíše ve smyslu zdokonalení a vykoupení hmoty než ve smyslu jejího přemožení a vysvobození duše z jejích pout; historická spojitost helénistické alchymie a gnóze je nesporná, ale není na místě působení gnóze – dokonce ani v její specifické hermetické podobě – na alchymii přeceňovat. Autorovo průběžné zdůrazňování vlivů řecké, zejména aristotelské přírodní filozofie na konstituování a další vývoj alchymie nám určitě napomůže vyhnout se rýsování takovýchto jednostranných spojnic.

Kniha vzhledem ke svému rozsahu nemůže překročit rámec základního přehledu.

Ale jde o přehled kvalitní a opřený o širokou základnu pramenů i sekundární literatury. Nevyhne se drobným nedostatkům; zejména pasáže věnované zhodnocení Paracelsa mírně poznamenala polemika s některými koncepcemi, které mají tendenci Paracelsovu novost a originalitu nadhodnocovat. (Poněkud prokreslenější Paracelsův přínos podává spíše „chemicky“ zaměřená kniha Petra Vágnera *Theatrum chemicum: Kapitoly z dějin alchymie* [Praha – Litomyšl: Paseka 1995, 81-82], jež je sice zejména v některých hodnoceních spekulativně-mystické větve alchymie značně problematická, ale přesto cenná.) Takovýchto sporných míst je nicméně v Haagově knize poskrovnu.

Haage se dotýká mnoha otázek, jež by si zasloužily další religionistickou pozornost; jen pro příklad zmiňme úvahy o možných alchymických inspiracích Wolframova *Parzivala* (jímž sám Haage věnoval několik prací), dále Jungův výklad alchymie (Haage se k němu staví spíše rezervovaně a konstatuje, že není historicko-kritický) nebo přehled alchymie do současnosti (s. 49).

Autor soustřeďuje svou pozornost vedle evropské alchymie jen na vlivy, které prokazatelně, ať už přímo nebo zprostředkovaně, působily na její vznik a vývoj. Proto se nevyrovnává s existencí analogických fenoménů v některých dalších kulturách a jejich vztahem k helénistické, arabské a evropské alchymii. Kniha vůbec tvoří jistou protíváhu k široce zaměřené Eliadově práci *Kováři a alchymisté* (Praha: Argo 2000), jejíž autor narozdíl od Haaga zkoumá alchymii v užší religionistické perspektivě, ale někdy možná vyvozuje příliš odvážné závěry z dosti okrajových textů a spojuje do jednoho komplexu skutečnosti, které se sice mohou vyznačovat jistou vůbec podobností, ale u nichž je v některých případech pochybné, nakolik ještě představují opravdu jednu z mnoha stránek téhož jevu, neboť je mnohdy navzájem odlišuje jejich kulturní kontext, jejich sociální nositel i jejich postavení v celkovém náboženském horizontu daného etnika či skupiny.

To, že se Haage neomezuje na jediný aspekt alchymie (chemický, mystický, filozofický apod.), mu dovoluje zůstat u široké-

ho, otevřeného pojetí alchymie jako mnoho-
tvárného jevu kulturních dějin, nicméně mu
to také umožňuje vyhnout se konfrontaci
s jistými obtížemi teoreticko-metodologic-
kého rázu, s nimiž se nutně střetne religio-
nista, jenž se rozhodne zabývat problemati-
kou alchymie, především se základní
otázkou, co je a co není na alchymii nábo-
ženského. Jestliže totiž při studiu systémů,
které jsou dlouhodobě budovaným konsen-
sem uznány jako náboženské, můžeme snad
někdy v každodenní praxi rezignovat na
snahu o vymezení pojmu náboženství, u ši-
rokých, mnohostranných a na určitou, ales-
poň rámcově ohraničitelnou sociální skupi-
nu neomezených soustav (mezi které
alchymie bezesporu patří) to očividně mož-
né není.

Další zásadní otázkou je, kam až může jít
redukce ve jménu zaměření pouze na nábo-
ženské roviny, aniž by se tato redukce stala
mrzačením a subjektivním konstruováním
umělého ideového systému, který vlastně ni-
kdy neexistoval (neboť např. rýze praktické,
chemické stránky alchymie jsou její nedí-
lnou součástí) atd.

K tomuto všemu přistupuje v případě al-
chymie také dílo M. Eliadeho a C. G. Junga,
kteří oba projevovali o alchymii značný zá-
jem a zanechali jistý numinózní ideový od-
kaz, s nímž se musí každý religionista se zá-
jmem o alchymii dříve nebo později kriticky
vyrovnávat. (Zásadní Jungovy práce o al-
chymii, zvláště šestý, ale i pátý svazek *Vý-
boru z díla* [Brno: Nakladatelství Tomáše
Janečka 1999-2000] předkládají důležité,
mnohdy i religionisticky relevantní výklady,
které nelze jednoduše odbyť jako zcela otr-
žené od dějinné reality alchymie; vyžadují
podstatně diferencovanější přístup než apri-
orní paušální odmítnutí, ale zároveň přístup
velmi kritický a obezřetný.)

Religionistická snaha porozumět alchy-
mii má před sebou ještě dlouhou cestu plnou
zjevných i dosud skrytých úskalí. Haagova
kniha se každému, kdo se chce tématu alchy-
mie odborně věnovat nebo kdo se o ni zajímá
jako o jednu z mnoha tváří středověku, roz-
hodně může stát spolehlivým majákem.

DAVID ZBÍRAL

Luboš Bělka, *Tibetský buddhismus v Burjatsku,*

Brno: Masarykova univerzita
2001, 349 s.

Brněnská knižní řada „Religionistika“
přichází po sérii kvalitních a potřebných
textů s novou knihou Luboše Bělky, která se
odlišuje svým poměrně specializovaným
zaměřením. Protože užší vymezení tématu
přináší vždy riziko omezenějšího počtu zá-
jemců o knihu, považují za nutné poukázat
na širší souvislosti, v nichž se nový vydava-
telský počín Masarykovy univerzity ukazu-
je být významnějším, než by se na první po-
hled mohlo zdát.

Akademické studium tibetského bud-
dhismu se v druhé polovině 20. století ne-
vyhnulo rysu charakteristickému i pro reli-
gionistiku. Totiž novému a podrobnějšímu
získávání informací o partikulárních oblas-
tech, včetně hledání nových témat. Obecná
hodnocení přestala být na počadu dne, odsu-
nuta na dobu pro získání nového materiálu
z dílčích studií. Do tohoto trendu zapadá
i zpracovávání základních informací z míst
pod vlivem tibetského buddhismu, kde se
tak dosud nedělo. A Burjatsko je právě ta-
kovým místem, o jehož buddhistické tradici
západní orientalistika mnoho neví (z nověj-
ších prací snad jen práce J. Snellinga *Bud-
dhism in Russia* [Shaftesbury – Dorset:
Element 1993], zcela závislá na informáto-
rech z evropské části Ruska, a oproti ní po-
někud akademičtější dílčí práce C. Hump-
hreyové *Karl Marx Collective* [London:
Cambridge University Press – Paris: Mai-
son des sciences de l'homme 1983] týkající
se především Barguzínské doliny v Burjats-
sku). Burjatský buddhismus je přitom vý-
sostně specifickým jevem. Dostává se totiž
do užšího kontaktu s ruským prostředím
a tato ojedinělá symbióza vzbuzuje oprá-
vněný zájem specialistů.

Kniha je rozdělena na dva oddíly. První
představuje poměrně hutné zachycení dějin
buddhismu v Burjatsku, nazvané „Minulost
a současnost buddhismu v Burjatsku“
(s. 29-113). Čtenář do něj vstupuje poznám-